

Arbeidsnotat

Working Paper

2023:3

Ingrid Botslangen Frantzen

Sosiale turfellesskap :
tilrettelagt friluftsliv
som sosial innovasjon

Høgskolen i Molde
Vitenskapelig høgskole i logistikk

Ingrid Botslangen Frantzen

Sosiale turfellesskap :
tilrettelagt friluftsliv som sosial innovasjon

Arbeidsnotat / Working Paper 2023:3

Høgskolen i Molde
Vitenskapelig høgskole i logistikk

Molde University College
Specialized University in Logistics

Molde, Norway 2023

ISSN 1894-4078

ISBN 978-82-7962-340-3 (trykt)

ISBN 978-82-7962-341-0 (elektronisk)

Sosiale turfellesskap

Tilrettelagt friluftsliv som sosial innovasjon

Ingrid Botslangen Frantzen

Arbeidsnotat

Høgskolen i Molde

Vår 2023

Innhold

1.	Innledning	2
1.1	Fritid og friluftsliv	2
1.2	Politiske strategier for inkludering og deltakelse	3
2.	Teoretiske perspektiver	5
2.1	Funksjonshemming og helse	5
2.2	Sosial innovasjon	6
2.3	Samskaping og samproduksjon	8
3.	Metode	9
3.1	Case-studie	9
3.2	Forskerrefleksivitet	9
3.3	Litteratursøk	10
3.4	Feltarbeid og observasjoner	10
3.5	Intervju	11
3.6	Sekundærdata fra internett	11
4.	Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede (FTU)	12
4.1	Nasjonalt prosjekt	12
4.2	Lokalt turtilbud	13
5.	Sosial innovasjon i friluftsliv	14
5.1	Sosialt formål	15
5.2	Nyskapende trekk	18
5.3	Samproduksjon	20
6.	Avslutning	22
7.	Vedlegg	23
7.1	Feltarbeid, observasjonsnotat	23
7.2	Intervjuguide	25
	Litteraturliste	26

1. Innledning

1.1 Fritid og friluftsliv

Fritidsaktiviteter er en kilde til å oppleve livsglede, sosial deltakelse, mening og mestring (Loga, 2010; Midtsundstad, Kristiansen og Ofstad, 2018). Dette trekkes også fram i statlige strategier og rapporter som understreker at deltakelse i fritidsaktiviteter er en viktig kilde til mestring og livskvalitet for alle grupper i samfunnet (NOU 2016:17; Barne- og familiedepartementet, 2018). Fritidsaktiviteter kan i tillegg bidra til læring og utvikling, samt bedre helse.

Friluftsliv er en levende og sentral del av norsk kulturarv og nasjonal identitet (Meld. St. 18 (2015-2016)). Det er også en populær fritidsaktivitet (Hagelin og Goth, 2015). Johansen (2018) argumenterer derfor for at friluftsliv og livskvalitet kan ses i sammenheng. I *Handlingsplan for friluftsliv* hevder regjeringen at kjernen i friluftsliv er fysisk aktivitet og naturopplevelser, noe som kan fremme helse og livskvalitet (Meld. St. 18 (2015-2016)). I den samme handlingsplanen beskrives det at frivillige organisasjoner har blitt viktigere for å tilby og legge til rette for gode naturopplevelser, og at regjeringen ønsker at natur og friluftsliv brukes mer i det helsefremmende og forebyggende helsearbeidet. Det kan imidlertid stilles spørsmål ved om friluftsliv i nærmiljøet er like tilgjengelig for mennesker med utviklingshemming. Spørsmålet er relevant fordi det er en politisk målsetting at alle, uansett funksjonsnivå, skal ha like muligheter til å være del av ulike sosiale og kulturelle arenaer (Söderström og Tøssebro, 2011). Mennesker med utviklingshemming kan trenge bistand, for eksempel for å delta i friluftsliv (Kollstad, 2008).

Naturomgivelser er rammen for fritidsaktiviteter, aktivitetstilbudet har økt og en større del av befolkningen deltar i flere aktiviteter (Dervo, 2014). Det kan bety at naturområder nær der folk bor, får større betydning for aktivitet og fritid. Potensialet for at folk skal bli mer aktive ligger i lavterskelaktiviteter i nærmiljøet. Kommunen i samarbeid med ildsjeler, lag og foreninger kan i større grad legge til rette for trygg, variert og attraktiv bruk og opplevelse av nærmiljøet (Dervo, 2014). Nærmiljøfriluftsliv er koplet til hverdagsliv og kan være en måte å oppleve natur på som er overkommelig å få til i hverdagen.

I Norge går det organiserte friluftslivet tilbake til 1800-tallet. Den gangen var det en sosial elite som hadde tid og penger til å drive med friluftsliv. I dag er det et mål at friluftsliv skal være for alle. Den Norske Turistforening (DNT) er Norges største frivillige friluftslivsorganisasjon. Siden 2015 har DNT gitt tilbud om tilrettelagt friluftsliv for mennesker med utviklingshemming, deres familie, venner og støtteapparat. Det er dette tilbudet jeg har utforsket

nærmere, først og fremst lokalt i Moldeområdet, men også nasjonalt. Gjennom felles aktiviteter som er tilrettelagt for alle funksjonsnivåer, tilbyr DNT en felles arena for friluftsliv. Dette er et eksempel på hvordan en frivillig organisasjon kan bidra til å skape sosiale verdier. Som Statsminister publiserte Erna Solberg følgende på Facebook i 2017:

Friluftsliv skal være for alle. I går deltok jeg på ett av de nye tiltakene Turistforeningen har etablert. Tilbud til psykisk utviklingshemmede og familiene om tur og uteaktivitet. Aktive foreldre og frivillige med litt støtte fra Staten skaper lek og fysisk aktivitet sammen. Tautrekking, ballkasting, hopping, sang og mye glede! (Statsministerens kontor).

Jeg bruker betegnelsen mennesker med utviklingshemming. *Personar med utviklingshemming utgjer ei stor og ueinsarta gruppe. Det er store individuelle forskjellar knytte til kor godt personar med utviklingshemming meistrar kvardagen, og kor stort behov dei har for hjelp og assistanse* (Meld. St. 8. 2022-2023, s. 11). Dette har betydning for fritid og tilrettelegging av aktiviteter i naturen.

I arbeidsnotatet tar jeg utgangspunkt i en hverdagslig og kontekstuell forståelse av sosial innovasjon når jeg utforsker tilrettelagt friluftsliv. Hvordan kan samskaping fremme tilrettelagt friluftsliv for mennesker med utviklingshemming? Drøftingen bygger på kjennetegn ved sosial innovasjon som sosialt formål, nyskapende trekk og samproduksjon. Målet er å bidra med kunnskap om og inspirere til samarbeid om tilrettelegging for deltakelse i friluftsliv for mennesker med utviklingshemming.

1.2 Politiske strategier for inkludering og deltakelse

I Norge har Helsevern for utviklingshemmede (HVPU-reformen) representert en endring fra å leve på institusjon til mål om mer likeverdige liv for mennesker med utviklingshemming (St.meld. nr. 28 (1999-2000)). Reformen bar i seg ideer om inkludering og deltakelse, og førte til endringer i hverdagslivet til mennesker med utviklingshemming (Tøssebro, 2010). Fritid og sosial deltakelse er trukket frem som utfordrende områder (Söderström og Tøssebro, 2011). FNs menneskerettigheter fastslår at alle har rett til inkludering og til å delta aktivt i samfunnet. FNs Bærekraftsmål nummer tre handler om å sikre god helse og fremme livskvalitet for alle (FN). Artikkel 30 i CRPD fastslår at mennesker med nedsatt funksjonsevne har rett på fritidsaktiviteter på lik linje som andre.

FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne skal sikre mennesker med nedsatt funksjonsevne blant annet en meningsfull fritid på lik linje som andre.

Stortingsmeldingene *Frihet og likeverd* og *Mestring og muligheter* er eksempler på hvordan FN-konvensjonen har vært formende for norsk politikk. Stortingsmeldingen *Frihet og likeverd* slo fast behovet for en gjennomgang av levekårene til mennesker med utviklingshemming (Meld. St. 45 (2012-2013)). Folkehelsemeldingen *Mestring og muligheter* hevder at tilrettelegging av fysisk aktivitet er viktig og må skje i alle sektorer (Meld. St. 19 (2014-2015)). I offentlig politikk blir behovet for samarbeid mellom ulike sektorer trukket fram med sikte på innovasjon (Meld. St. 29 (2012-2013)). *Folkehelsemeldinga - Gode liv i et trygt samfunn* hevder at utfordringer i folkehelse og velferd kan løses gjennom samarbeid, noe som uttrykker ønske om mer involvering og samspill mellom frivillige organisasjoner og kommuner i folkehelsearbeidet (Meld. St. 19 (2018-2019)). En slik utvidet forståelse av samarbeid med mål om innovasjon, involvering og samspill blir gjerne omtalt som samproduksjon og samskaping.

Ellingsen (2011) dokumenterer at mennesker med funksjonsnedsettelse i mindre grad enn andre har deltatt i frivillig arbeid, mens Undlien (2017) viser at mennesker med utviklingshemming sin deltakelse i frivillig arbeid er et utradisjonelt og lite synlig fenomen. *Nasjonal strategi for frivillig arbeid på helse- og omsorgsfeltet* hevder at deltakelse i frivillige organisasjoner og frivillig arbeid bidrar til større nettverk og mindre ensomhet (Helse- og omsorgsdepartementet 2015-2020). Sirris (2023) hevder at høy grad av frivillighet og et mangfold av frivillige organisasjoner kan gi en positiv effekt for alle innbyggere i Norge, mens Loga (2010) legger vekt på at frivillige organisasjoner er en arena for sosiale forbindelser, «skoler i demokrati» og at deltakelse bidrar til mer tillitt mellom mennesker.

Mennesker med utviklingshemming har gitt innspill til en nasjonal veileder om gode helse og omsorgstjenester. De sier at *Det må være forskjellige tilbud for vi er så forskjellige og da må aktivitetene og tilbudene være forskjellige. Det viktigste er å være i bevegelse* og at det finnes *Flere typer aktivitet og trening som kommunene tilbyr* (Helsedirektoratet, 2021, s. 21).

NAKU (2022) hevder at mennesker med utviklingshemming kan være i mer sårbare livssituasjoner, biologisk, psykologisk og sosialt. *Handlingsplan for friluftsliv. Natur som kilde til helse og livskvalitet* slår fast at det er behov for å tilrettelegge for fysisk aktivitet, læring og opplevelser for alle i naturen (Klima- og miljødepartementet, 2018). Et punkt i handlingsplanen er å *Videreføre og videreutvikle samarbeidet med Den Norske Turistforening om prosjektet «Friluftsliv for personer med funksjonsnedsettelse»* (Klima- og miljødepartementet, 2018, s. 40). Planen understreker også behovet for samarbeid mellom kommuner og frivillige organisasjoner.

Boka *Fritid med mening* handler om hvordan man kan støtte barn, ungdom og voksne med ulike utfordringer til deltakelse i fritidsaktiviteter og fellesskap (Midtsundstad, Kristiansen og Ofstad, 2018). Boka retter seg mot personer som skal eller arbeider i organisasjoner, og har som ambisjon å bringe idealer nærmere realiteter. *Menneskerettar for personar med utviklingshemming – Det handlar om å bli høyrst og sett* fastslår retten til å delta i kultur og fritidsaktivitet (Meld. St. 8 (2022-2023)). Regjeringen understreker at alle skal ha mulighet til å delta i frivillighet. Det tilrettelagte friluftstilbudet denne teksten undersøker er lokalisert i Molderegionen. Molde kommune har i *Helse og omsorgsplan (2018-2025)* lagt vekt på at

Det må tilrettelegges for egenmestring og livskvalitet med økt fokus på ressurser, aktivitet, deltakelse. (...) Dette gjelder ikke minst unge funksjonshemmede, som har langt lavere livskvalitet sammenliknet med jevnaldrende i befolkningen. Også fritidsaktiviteter er en viktig arena for læring, mestring og utvikling, og mange aktiviteter har helsemessige gevinster i tillegg til potensial for sosial kontakt med andre, opplevelser og mulighet for inkludering (Molde kommune).

I planens bakgrunnsdokument for aktivitet hevder Molde kommune at *Fritidsaktiviteter for barn og unge med nedsatt funksjonsevne, og som ikke er organisert i idretten, er mangelvare. Samarbeid med andre frivillige og kultursektoren er viktig for å nå gruppa.* I denne helse- og omsorgsplanen gir kommunen uttrykk for behovet for tilrettelegging av fritidsaktivitet for unge med funksjonsnedsettelse. Samtidig peker kommunen på at samarbeid med frivillige organisasjoner kan være en løsning.

2. Teoretiske perspektiver

2.1 Funksjonshemming og helse

Utviklingshemming er en samlebetegnelse for tilstander der en person har en intellektuell funksjonsnedsettelse (NOU 2016:17). Perspektiver på funksjonshemming kan være biomedisinske, sosiale eller relasjonelle (Kollstad, 2008).

Oliver (1990) beskriver begrepet disability som et produkt av samfunnet og er opptatt av strukturelle prosesser som former dets mening og erfaringer med funksjonshemming. *It is not individual limitations, of whatever kind, which are the cause of the problem but society's failure to provide appropriate services and adequately ensure the needs of disabled people are fully taken into account in its social organization* (Oliver, 1990, s. 3).

Jeg har lagt til grunn dette relasjonelle perspektivet som forstår funksjonshemming *som resultatet av et misforhold mellom enkeltmenneskers forutsetninger og samfunnets innretning* (NOU 2016:17. del 4.1.). Denne forståelsen inkluderer individuelle, strukturelle og samfunnsmessige forhold. Det åpner for å drøfte tilrettelegging av samfunnsmessige forhold med sikte på mestring og sosial deltakelse.

Verdens Helseorganisasjon (WHO) har definert helse som *en tilstand av komplett fysisk, mentalt og sosialt velvære, og ikke bare fravær av sykdom eller lyte* (Espnes og Smedslund, 2014, s. 36). Dette er en definisjon som åpner for å forstå helse både medisinsk og politisk (Fosse og Helgesen, 2015). Helse er samtidig avhengig av livsstil og egeninnsats. Når det gjelder mennesker med utviklingshemming kan de ha behov for hjelp og støtte for å ha aktive liv (NAKU, 2022).

Livskvalitet er subjektivt og inkluderer blant annet ideer om tilfredshet, vennskap, det å beherske praktiske ferdigheter, opplevelse av selvbestemmelse, samt det å kunne ha en livsstil tilsvarende andre (Tøssebro, 1996). Sirris (2023) argumenterer i sin bok *Frivillighet og ledelse av frivillige* for at aktivitet kan bidra til økt trivsel og livskvalitet. Begrepene sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon har blitt mer fremtredende i velferdspolitikken blant annet for å fremme livskvalitet.

2.2 Sosial innovasjon

Nordisk ministerråd (2014) hevder at de nordiske landene står overfor utfordringer knyttet til å opprettholde og videreutvikle sosial velferd. Sosialt entreprenørskap og innovasjon kan bidra med løsninger på velferdsutfordringer. Målgruppene for arbeidet skal være involvert, og samarbeide på tvers av fagfelt og organisasjonsmodeller. Det kan derfor argumenteres for at ideen om sosial innovasjon har demokratiske trekk (Andersen, Espersen, Kobro, Kristensen, Skar og Iversen, 2018).

Ordet innovasjon kommer fra det latinske *innovare*, som betyr å lage noe nytt (Willumsen og Ødegård, 2015). For at noe nytt skal kunne kalles en innovasjon må det tas i bruk slik at det gjør en forskjell. Målet er nyskaping økonomisk, sosialt, kulturelt, relasjonelt og samfunnsmessig. Uttrykket «det nye» er positivt ladet og innebærer forventninger om forbedringer. Forestillingen om innovasjon som brudd, noe ekstraordinært, nytt, vesentlig endring har vært kritisert (Iversen og Ødegård, 2015). Et alternativt perspektiv er såkalt hverdagsinnovasjon. I dette perspektivet handler innovasjon om mindre endringer som vokser

fram over tid, også beskrevet som inkrementell innovasjon (Iversen og Ødegård, 2015). Forskjellighet kan fremme innovasjon ved at nye synspunkter, perspektiver, ideer og meninger kommer til syne. Innovasjoner kan altså beskrives som komplekse.

I sosial innovasjon er den menneskelige dimensjonen sentral, og samarbeid mellom ulike aktører er en forutsetning. Innovasjon blir forstått som en konstruktiv og nødvendig ressurs som kan bidra til bærekraftig samfunnsutvikling (Willumsen og Ødegård, 2015). EUs forståelse av sosial innovasjon legger vekt på å mobilisere borgere til å bli aktive deltakere i innovasjonsprosesser som kan møte sosiale behov på bedre og mer bærekraftige måter (Askheim og Andersen, 2023). De skriver at sosial innovasjon handler om å løse problemer, sosial mobilisering, maktutjevning og demokratiutvikling. Samtidig legger de til at sosial innovasjon bærer i seg en grunnleggende tillit til menneskers evne til å bidra til et fellesskap.

Innovasjon handler altså om endringsarbeid. Innovasjonsbegrepet bærer i seg en mulig motsetning mellom en instrumentell tilnærming og en relasjonell tilnærming (Iversen og Ødegård, 2015). Ved i for stor grad legge vekt på økonomiske og rasjonelt motiverte verdier, kan vi komme til å overse grunnleggende og avgjørende kvaliteter ved menneskelig samhandling. Innovasjonsprosesser kan både ha som mål å møte behov mer treffsikkert og utvikle løsninger sammen med målgruppene. Dette viser til subjektive verdier, som kan knyttes til erfaringer i hverdagen (Nordisk ministerråd, 2014). Sosial innovasjon i velferdssektoren kan ha mål om å forbedre livskvalitet og livsforløp (Undlien, 2017; Willumsen og Ødegård, 2015). I norsk helse- og sosialpolitikk aktualiseres sosial innovasjon i *Samhandlingsreformen* (Meld. St. 47 2008-2009) og *Morgendagens omsorg* (Meldt. St. 29 2012-2013).

Social innovation is about new ideas that work to address pressing unmet needs. We simply describe them as innovation that are both social in their ends and in their means. Social innovation are new ideas (products, services and models) that simultaneously meet social needs (more effectively than alternatives) and create new social relationships or collaborations (Murray et.al., 2010 sitert i Nordisk ministerråd, 2014).

Sosial innovasjon kan forstås både som prosess og resultat. Det handler både om endring av de sosiale relasjonene som frembringer innovasjonen, og om selve produktet av innovasjonen (Moulaert, 2005 sitert i Nordisk ministerråd, 2014). Et reduksjonistisk perspektiv vil skille prosess og resultat. Et alternativ er å se prosess og resultat som å nære hverandre gjensidig. Sosiale innovasjoner kan betraktes som ideer, de dekker behov og tilfører sosial verdi (TEPSIE Project 2012-2015). Nyvinningene må likevel tas i bruk for å bli en sosial innovasjon (Skjølsvold, 2015). Han argumenterer for at man i studier av sosiale innovasjoner bør se etter kontroverser fordi målet med sosial innovasjon er å løse såkalte wicked-problems. Andersen et al. (2018) bruker ulikheter i helse som eksempel på wicked-problems. En annen

kontrovers kan være forestillingen om innovasjon som noe nytt. En alternativ forestilling er at innovasjoner kan vokse fram gradvis og i hverdagslige situasjoner. Denne formen for innovasjon kan være mer krevende å identifisere.

Oppsummert kan sosial innovasjon handle om å nå mål, og om prosessene og relasjonene som skaper sosiale verdier. Det handler om å skape endring, sosialt, politisk eller moralsk, samt at selve prosessen gis egenverdi. Endringsprosessen skal være et samarbeid mellom flere parter, for eksempel frivillige organisasjoner, offentlig sektor og academia. Samskaping og samproduksjon er begreper som brukes om dette samarbeidet.

2.3 Samskaping og samproduksjon

Begrepene samproduksjon («co-production») og samskaping («co-creation») ble introdusert i norsk velferdspolitikkk med NOU 2011:11 *Innovasjon i omsorg* (Askheim og Andersen, 2023). Samproduksjon og samskaping beskrives som trender i offentlige tjenester der brukere involveres i utvikling og gjennomføring av tjenestetilbud, samt planlegging og evaluering av tjenestene (Andersen et al., 2018). Et annet kjennetegn er at det offentlige, foreninger og bedrifter samarbeider om å utvikle løsninger sammen med involverte borgere, istedenfor å utvikle løsninger til dem (Helse- og omsorgsdepartementet, 2015). *Innovasjon i omsorg* (NOU 2011:11) trekker frem samproduksjon og samskaping som grunnleggende prinsipper for utvikling av helse- og omsorgstjenester, og viser til at velferdsutfordringer skaper behov for samarbeid mellom aktører på tvers av offentlig sektor og sivilsamfunn. Kjernen i samskapingen fremstilles som utvikling av nye relasjoner mellom brukere, pårørende, ansatte i den berørte sektoren, eksperter og andre relevante aktører (Askheim og Andersen, 2023).

I tillegg til å kjennetegnes av samarbeid på tvers av sektorer, er samskaping og samproduksjon betegnelser på bestemte samarbeidsformer. Begge begrepene beskriver prosesser som vokser gradvis fram. Samskaping brukes om midlertidige faser av prosjekter, gjerne med ad-hoc preg. Samproduksjon kjennetegner samarbeid i prosjekter over lengre tid. Det er glidende overganger mellom samarbeidsformene, fra samskaping til samproduksjon (Willumsen og Ødegård, 2020).

3. Metode

3.1 Case-studie

Den kvalitative tilnærmingen søker å utvikle forståelse for sosiale fenomen som deltakelse og mestring (Tjora, 2017). Caset som undersøkes er tilbudet Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede, Molderegionen (FTU Molde). Dette er beskrevet i kapittel 4. Jeg har gjort feltarbeid med deltakende observasjon, litteratursøk og intervju, samt brukt sekundærdata fra internett. Disse metodene er benyttet komplimenterende for å produsere data som gir et bedre grunnlag for analysen. Metodene skal utfylle hverandre, og dermed gi mulighet til å analysere de empiriske dataene fra flere sider - noe som også styrker påliteligheten i studien.

FTU Molde er valgt på grunnlag av høyt og stabilt aktivitetsnivå, samt stor grad av samskaping og samproduksjon. NRK (2017) trekker fram FTU Molde som et forbilde for resten av landet. Anonymisering fremsto som lite aktuelt fordi det kanskje er det eneste stedet i landet der akademia, frivillige organisasjoner og offentlig sektor samarbeider. Casestudie muliggjør inngående beskrivelser av sosiale fenomener (Tjora, 2017). Yin (2003) definerer casestudie *som en empirisk undersøkelse av et samtidig fenomen i sine naturlige omgivelser, der grenseflaten mellom fenomenet og omgivelsene ikke er klar, og det benyttes flere datakilder* (Ringdal, 2016, s. 170).

3.2 Forskerrefleksivitet

I en kvalitativ forskningsprosess vil også forskerens engasjement i temaet være formende (Skjølsvold, 2015). Friluftsliv har vært en viktig del av oppveksten min, og jeg har hatt flere roller i DNT. Når jeg begynte å interessere meg for tilrettelagt friluftsliv hadde jeg begrenset kjennskap til mennesker med utviklingshemming og deres situasjon. Over tid har min kunnskap og forståelse utviklet seg. Min interesse for FTU økte gjennom vinteren 2016-2017, blant annet ved at bekjente delte og kommenterte bilder og turer knyttet til FTU og FTU Molde. Den 24. mars 2017 møtte jeg DNT's prosjektleder for FTU, Eirik Dahl. Denne samtalen bidro til mer kunnskap om FTU nasjonalt. Våren 2017 deltok jeg på turer med FTU Molde, noe som var en glede og inspirasjon.

Arbeidsnotatet bygger på min bacheloroppgave fra 2018 ved Samfunn- og idrettsvitenskap, NTNU. Jeg undersøkte etableringen av tilbudet Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede (FTU) nasjonalt og lokalt i Molderegionen. Jeg har videreutviklet og omarbeidet bacheloroppgaven for publisering.

Jeg vil gjøre oppmerksom på at Møreforskning og Høgskolen i Molde i 2018 gjennomførte et forskings- og utviklingsprosjekt for DNT Romsdal. Her er oversikten over turer jeg utviklet i bacheloroppgaven brukt og videreutviklet. Resultatene fra prosjektet er publisert i 2019 som to rapporter (Botslangen og Groven, 2019; Botslangen, 2019) og en presentasjon (Møreforskning, 2019). Målet var å dokumentere tilbudet, samle brukererfaringer og utvikle et opplegg der brukerne kunne evaluere turene.

Jeg jobber i dag som høgskolelektor ved Høgskolen i Molde og er fremdeles opptatt av inkludering generelt, og spesielt i sivil sektor. Arbeidsnotatet bidrar til å gjøre kunnskapen om tilrettelagt friluftsliv mer tilgjengelig, kanskje spesielt for studentene som er turverter.

3.3 Litteratursøk

Jeg har valgt en åpen og utforskende tilnærming, snøballmetoden (Tjora, 2017), i søk etter politiske dokumenter og forskning. Jeg har også søkt i databasene Idunn, Bibsys og Oria med ulike kombinasjoner av søkeordene «sårbare grupper», «mennesker med utviklingshemming», «friluftsliv», «fysisk aktivitet» og «fritid». I 2018 var det få treff på kombinasjonen «mennesker med utviklingshemming» og «friluftsliv». Nye søk i 2023 på ordene «fritid» og «utviklingshemming» i nevnte databaser gir to nye treff (Johansen, 2018 og Lending, 2021). Kultur, fritid og aktivitet for mennesker med utviklingshemming har vært gjenstand for forskning over tid, og det kan se ut til å ha fått økt oppmerksomhet i politiske dokumenter. I arbeidet med dokumenter bruker jeg boka *Dokumentstudier – en praksisorientert metode* (Asdal og Reinertsen, 2020).

3.4 Feltarbeid og observasjoner

Jeg gjennomførte feltarbeid på FTU-turer i Molde i april og juni 2017. Deltakelse på turene var til hjelp i forberedelse av intervju og observasjon. Tilnærmingen kan forankres i en sosialantropologisk tradisjon for å komme i dialog med datamaterialet, og utvikle en oppfatning om hva som skal undersøkes (Hammersley og Atkinson, 1996). Jeg utviklet et skjema for observasjonsnotater, se vedlegg. Skjemaet ble utformet med kategorier for å undersøke arrangementene og arrangørene. Jeg brukte skjemaet på tur med FTU Molde i september 2017 og juni 2018. Mine observasjoner rettet seg mot hvordan organisasjonenes samproduksjon om turene kommer til uttrykk.

3.5 Intervju

I feltarbeidet i juni 2017 så jeg mennesker med utviklingshemming delta som vertskap. Jeg ble interessert i hvordan målgruppen var inkludert i samproduksjon av FTU Molde, og intervjuet en representant for arrangør, Trond Lorvik. Han ble spurt om å delta i intervju fordi han hadde rolle som koordinator for turvertene med utviklingshemming. Han er målrettet rekruttert fordi han har kunnskap om det jeg ville undersøke. Intervjuguide er vedlagt. Intervjuet ble gjennomført på epost. Tjora (2017) trekker frem epost som nyttig når det er stor avstand geografisk mellom intervjuer og respondent. Lorvik ønsket å skrive svarene sine. Min vurdering er at han kjenner FTU-tilbudet i Molde godt og har vært engasjert siden oppstart.

3.6 Sekundærdata fra internett

Jeg har brukt internett i innsamling av data. Ifølge Tjora (2017) var internett en ny arena for forskning. Boka *Digitale forskningsmetoder* beskriver data fra internett og sosiale medier som sekundærdata (Tjønndal, 2021). Sekundærdata betyr at informasjonen er publisert med et annet formål enn forskning.

FTU Molde hadde en facebookside som jeg undersøkte fra oktober 2016 til oktober 2018. Det som den gangen het Molde og Romsdals Turistforening (MRT) la ut invitasjon til turer og rapporter etter tur. Disse invitasjonene og turrapportene er brukt for å lage en oversikt over turene. Oversikten ble videreutviklet (Botslangen, 2019). Jeg har undersøkt innlegg på facebook siden fra 2020 til 2023. Innleggene på facebook siden er brukt for å undersøke turenes hyppighet, møtested, hvilke organisasjoner som samarbeider om turene, hvilke aktiviteter det var på turene og oppslutning om turene. I innleggene på Facebook var det delt bilder som gir inntrykk av type aktiviteter og oppslutning om turene. Jeg deler ikke bilder av hensyn til personvern. Troverdigheten til data fra facebook siden styrkes av at det er en anerkjent organisasjon som publiserer turrapportene. Informasjonen fremstår som stabil på den måten at den var gjenkjennbar over tid, relevant for deltakerne og var i tråd med et årlig turprogram. Det kan stilles spørsmål ved om oppslutningen som MRT oppga på Facebook er troverdig. Jeg har vurdert om arrangør overrapporterer oppslutning, for eksempel av hensyn til omdømmebygging. Mine feltstudier viste sammenfall med oppslutningen MRT oppga. Bildene bidrar til å styrke inntrykket av at turene var populære. Sett over tid var deltakelsen på turene god.

Jeg har også brukt andre offentlige og digitale kilder som avisartikler, innlegg fra bloggen til Nasjonal kompetansetjeneste for barn og unge med funksjonsnedsettelse, innslag på NRK og turprogram. Disse kildenes relevans og pålitelighet er vurdert på den måten at de som uttaler seg var sentrale i oppstart og drift av FTU nasjonalt og lokalt.

4. Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede (FTU)

4.1 Nasjonalt prosjekt

FTU startet i 2015 i Oslo og Drammen etter en ide av Eirik Dahl. Han har en datter med utviklingshemming og opplevde at det var få møteplasser der mennesker med utviklingshemming og deres nærpersoner kunne delta i aktiviteter sammen i naturen. Han forteller:

Etter påske i fjor gikk jeg og min kone tur på Brunkollen i Bærum. Vi hadde hatt fantastiske dager med fint vær, mye snø og mange turer på ski. Vi gikk og snakket om at det kanskje ikke er så rart at mange synes det er vanskelig å ta med sine utviklingshemmede barn på skitur. Når de bikker 12-13 år begynner de å bli riktig tunge å dra i pulken. Jeg fikk plutselig en tanke (Fritid for alle, 2017).

Initiativet ble formalisert som et 3-årig prosjekt hos Den Norske Turistforening (DNT). Målet var å spre FTU til DNTs medlemsforeninger i hele landet (Fritid for alle, 2017). En av DNTs verdier er inkludering. I DNT innebærer inkludering at *DNT skal ha et tilbud der alle skal føle seg velkomne. Spesielt vil det være viktig å legge til rette for grupper som i dag ikke er kjent med tilbudet* (Fritid for alle, 2017).

Intensjonen med FTU er at alle skal føle seg velkomne på tur. Dahl forteller at det i mars 2016 ble besluttet av DNT at FTU skal gjøres tilgjengelig i hele Norge. I bloggen *Fritid for alle* (2017) har Dahl fortalt at han motiveres av deltakernes glede. Han beskriver FTU som et lavterskeltilbud der mange av deltakerne kommer sammen med ledsager. Aktivitetene på turene skal passe for de fleste, og det er et mål at turene skal bidra til inkludering. Turene er tilgjengelig for mennesker i alle aldre, og skal være et tilbud for familie, venner og andre med relasjon til målgruppen. DNT oppfordrer de lokale foreningene til å samarbeide med andre aktører. Våren 2017 lanserte DNT en app for smarttelefon der mennesker med utviklingshemming og/eller deres støttespillere kan finne informasjon om turer og aktiviteter i sitt nærområde. Det ble også laget laminerte snakkekort for å fremme kommunikasjon.

I innspill til Folkehelsemelding uttalte DNT i 2018: *Styrke satsingen på friluftsliv for personer med nedsatt funksjonsevne, gjennom DNTs prosjekter Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede og Klart det går. Disse tilbudene gir mulighet for aktivitet og friluftslivsopplevelser for grupper som trenger ekstra tilrettelegging* (epost 18.09.2018).

FTU har gått fra å være et lokalt og personlig initiativ til å bli del av DNT sin kommunikasjon med nasjonale myndigheter. I 2016 var det FTU-tilbud fem steder i Norge. Mot slutten av 2018 var tilbudet i gang, eller under oppstart, 20 steder. I dag er det en blanding av egne FTU-tilbud og tilbud under samlebetegnelsen DNT Tilrettelagt. Prosjektet fikk høsten 2016 økonomisk støtte fra DNB, Sparebankstiftelsen og Miljødepartementet. I 2018 ble FTU tildelt 1,2 millioner kroner over statsbudsjettet. Helen Adamsson¹ i DNT forteller at FTU fikk midler over statsbudsjettet fram til og med 2021. Etter dette har DNT søkt om midler på lik linje som andre frivillige organisasjoner. FTU er nå innlemmet i det DNT kaller «Tilrettelagt friluftsliv der du bor». I 2022 fikk DNT midler til tilrettelagt friluftsliv, men disse midlene er ikke øremerket til friluftsliv for mennesker med utviklingshemming. En undersøkelse av DNT Tilrettelagt har konkludert med at mennesker med utviklingshemming legger vekt på sosialt fellesskap, opplevelser av mestring og forutsigbarhet som viktige faktorer ved et godt friluftslivstilbud (Lending 2021).

4.2 Lokalt turtilbud

Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede i Molde startet i oktober 2016 med et møte mellom Dahl, ansatte og studenter ved Høgskolen i Molde, Molde og Romsdals Turistforening, Nordmøre og Romsdal Friluftsråd og Molde kommune. Det ble samtidig arrangert en åpen temadag om *Funksjonshemming som ressurs*. Norsk Forbund for Utviklingshemmede var også involvert i oppstarten.

Fra oppstarten i 2016 fram til 2019 var det planlagt og gjennomført 30 FTU-turer. Det var totalt 3100 deltakere på disse turene. Arrangør var Molde og Romsdals Turistforening (MRT). Høgskolen i Molde (HiM), med frivillige ansatte og studenter fra vernepleie, idrett og adventure, og studenter i ERASMUS Student Network (ESN). Norsk Forbund for Utviklingshemmede (NFU) og Nordmøre og Romsdal Friluftsråd (NRF) bidro også. Nav Hjelpemiddelsentral Møre og Romsdal, Møre og Romsdal idrettskrets (MRIK) og lokale

¹ Epost dato: 02.02.2023.

idrettslag har deltatt i samarbeidet på enkelte arrangementer. Molde kommune ved Tiltak for funksjonshemmede var også en samarbeidspartner.

Turene er lokale, går til utfartsområder med parkeringsplass, tilrettelagte stier og toalett. Feltarbeid og facebooksidene viser at aktivitetene har til felles at flere kan samles om dem som deltakere og tilskuere. Eksempler på aktiviteter er kontakt med dyr, bål, servering av mat/drikke, musikk, samt kasteaktiviteter og utforskende aktiviteter som quiz og sanselek (Botslangen, 2019). Turene har ikke deltakeravgift.

MRT sendte invitasjon til turene på epost til kommuner ved Tiltak for funksjonshemmede. Invitasjonene ble delt på Facebook, og samarbeidspartnerne informerte om tilbudet. Det ble lagd trykt og digitalt turprogram i 2017 og 2018. FTU-appen har delvis vært brukt for å informere om turene.

I feltarbeid observerte jeg at arrangørene kom tidlig, satte fram profileringsmateriell og la til rette for aktivitet og servering.² De tente bål som flere kunne sitte sammen rundt. Arrangør tok imot deltakerne på parkeringsplassen og ønsket velkommen. I starten av turene var det en samling med informasjon om turen. Deltakerne kunne velge aktiviteter etter eget ønske. Arrangør og frivillige brukte grønne refleksvester med FTU-logo. Under feltarbeid i juni 2017 ble det observert at det blant de med grønn refleksvest var personer med utviklingshemming. I intervju med Lorvik kommer det frem at på senere turer har personer med utviklingshemming vært turverter.

En gjennomgang av facebooksidene DNT Tilrettelagt Romsdal i mars 2023 viser at turtilbudet var nedstengt som følge av coronapandemien. I 2022 er det innlegg om to turer. En av disse har turrappport med tekst og bilder. I tillegg er det delt informasjon om Norges idrettsforbund sitt arrangement Superlekene. DNT var ikke medarrangør. Innleggene har svært lite respons, sammenlignet med perioden før 2020.

5. Sosial innovasjon i friluftsliv

Drøftingen belyser friluftsliv for mennesker med utviklingshemming i lys av teori om sosial innovasjon. Den tar utgangspunkt i problemstillingen: Hvordan kan samskaping fremme tilrettelagt friluftsliv for mennesker med utviklingshemming? I drøftingen legger jeg vekt på å synliggjøre sosiale formål, nyskapende trekk og samproduksjon ved FTU. Samtidig er det en

² Viser til vedlegg 7.1 observasjonsnotat.

ambisjon å vise at FTU som innovasjon kan være hverdagslig og historisk formet, men også representere noe nytt.

5.1 Sosialt formål

Sosial innovasjon søker å ta tak i sosiale problemer eller udekkede velferdsbehov. Mennesker med utviklingshemming har økt risiko for overvekt og ensomhet (Ellingsen og Neset, 2007). Ifølge NAKU er mangel på fysisk aktivitet en årsak til at mennesker med utviklingshemming har dårligere helse (Ellingsen og Neset, 2007). Årsaker som trekkes frem er tilgang til aktiviteter, lav personaldekning og uklare ansvarsforhold. Det blir i liten grad lagt til rette for at mennesker med funksjonshemninger kan delta i organiserte friluftslivsaktiviteter (Wold, Broch, Vistad, Selvaag, Gundersen og Øian, 2022).

Med utgangspunkt i mine observasjoner og intervju, samt oversikten over turer i FTU Molde (Botslangen, 2019) vil jeg argumentere for at FTU-tilbudet i Molde la til rette for varierte aktiviteter. I en medisinsk og politisk forståelse av helse kan FTU være helsefremmende ved å legge til rette for fysisk aktivitet og naturopplevelser sammen med andre.

Sosial innovasjon handler blant annet om å gjøre en innsats for å inkludere utsatte grupper i samfunnet (Nordisk ministerråd, 2014). *En studie fra 2014 finner at barn og unge med nedsatt funksjonsevne har mindre sosialt samvær med jevnaldrende enn andre barn* (NOU 2016:17, 15.3.3). En annen studie viser at ungdom med utviklingshemming ønsker å være sammen med andre i en liknende situasjon (Kollstad, 2008). De ønsket også støtte og tilrettelegging fra omgivelsene for å mestre fritidsaktiviteter. Mine data kan tolkes slik at turene med FTU Molde er en sosial møteplass med godt humør og god stemning. Jeg vil beskrive FTU Molde som sosial innovasjon. Tilbudet er en hverdagsaktivitet, det er tatt i bruk av målgruppene og er en løsning på et udekt velferdsbehov gjennom å tilby fritidsaktiviteter sammen med andre i nærmiljøet. Dette er sammenfallende med teori om sosial innovasjon (Murray 2010 i Nordisk ministerråd, 2014), samt andre studier (Skjølvold, 2015; Undlien, 2017).

Både Loga (2010), Sirris (2023) og Tøssebro (2010) argumenterer for at begrepet livskvalitet handler om blant annet opplevelser av glede, vennskap og deltakelse. En økonomisk logikk har begrensa verktøy for å forstå livskvalitet, som er et situasjonsbestemt og subjektivt fenomen. Intervju av ledsagere viser at FTU Molde lykkes med å legge til rette for sosial deltakelse og aktivitetsglede for mennesker med utviklingshemming og deres nærpersoner (Botslangen og Groven, 2019). I dette forskningsprosjektet til Møreforskning og Høgskolen i Molde ble ledsagere intervjuet. En ledsager forteller: *Det er populært å kunne prøve forskjellige ting. Det*

er viktig å føle at man mestrer den tingen. Hen føler enorm mestringsfølelse når hen drar herfra (Botslangen og Groven, 2019, s. 10).

En annen ledsager forteller at: *Det er bra med et slikt tilbud. Det er kjekt å treffe kjente på FTU-tur. Det er også fint å komme seg ut og i aktivitet. FTU er et samlingspunkt for mange. Det er sosialt. Tilbudet om fysisk aktivitet er tilrettelagt for ulike grader av aktivitet og det er bra* (Botslangen og Groven, 2019, s. 9). Sitatene underbygger at FTU Molde kan bidra til å nå mål om helse og samtidig legge til rette for sosiale relasjoner som fremmer livskvalitet.

FTU startet med at en familie identifiserte sitt behov for å kunne drive med friluftsliv sammen med andre i Oslo og Drammen. FTU-tilbud er senere etablert i flere deler av landet. Veksten kan tolkes som at FTU dekker behov for den enkelte, familie og venner ved å være et tilbud innen nærmiljøfriluftsliv. Deltakelse på FTU Molde sine varierte turer kan bidra til økt kjennskap til, samt bruk av lokalmiljøet. Variasjonen kommer også til uttrykk i ulike aktiviteter som flere kan være sammen om, både som deltaker og tilskuer. Turvertene kan veilede, støtte og delta på alle aktivitetene.

En svakhet ved mitt materiale er at jeg ikke har intervjuet deltakere med utviklingshemming. Jeg bruker derfor en NRK reportasje fra FTU Molde for å la deltakerne sin stemme komme fram. Der sier en deltaker at: *D e kjempearti å sjå at folk kose se så mykji. (...) I har vore mæ på mange, og ska flære. I elska dyr, og i elska folk* (NRK, 2017).

I intervjuet med Lorvik forteller han at *målet er å gjøre arrangementet i enda større grad (til) et arrangement for mennesker med utviklingshemming. For den enkelte vil jeg si det handler om mestring, mening og sosialt fellesskap.*

Gleden ved å delta i fysisk aktivitet og sosiale fellesskap er viktige verdier, både for norske myndigheter, frivillige og deltakere. Tilrettelegging for felles aktivitet og møteplasser kan ha paralleller til Kant sin tenkning om menneskers positive plikt om å legge til rette for andre (Døhl Dybvig og Dybvig, 2013). Det kan imidlertid være en kontrovers mellom egne tilbud for mennesker med utviklingshemming og inkludering i eksisterende tilbud. Med utgangspunkt i politiske målsettinger om inkludering av mennesker med funksjonsnedsettelse i alle deler av samfunnet, kan det stilles spørsmål ved om FTU er inkludering i friluftsliv eller et segregert tilbud for mennesker med utviklingshemming.

Spørsmålet om FTU har inkluderende eller segregerende trekk kan forstås på bakgrunn av HVPU-reformen og politiske mål om inkludering. Synliggjøring av kontroverser kan bidra til innsikt i sosiale innovasjoner (Skjølsvold, 2015). Navnet Friluftsliv tilrettelagt for

utviklingshemmede former det sosiale formålet med FTU, og trer frem som en ideologisk og politisk kontrovers mellom inkludering og segregering.

Er det slik at FTU opprettholder segregering av en sårbar gruppe og som sådan ikke er ønsket i et inkluderingsperspektiv? Eller handler det om å legge forholdene til rette for at flere skal ha mulighet til å delta i friluftsliv? Mye tyder på det siste, fordi det blir flere FTU tilbud i Norge. Mine data fra observasjon på turer og sekundærdata fra Facebook viser dessuten at FTU Molde har hatt god deltakelse. Slik bidrar FTU til å dekke velferdsbehov, som er et mål ved sosial innovasjon. Kollstad (2008) har studert utfordringer ved å legge til rette for mestring og selvbestemmelse i fritid. Hennes forskning viser at det er behov for tilrettelagte tilbud og sosiale møteplasser med likesinnede. Midtsundstad, Kristiansen og Ofstad (2018) argumenterer også for behovet for tilrettelagt fritid sammen med andre for blant annet mennesker med utviklingshemming. Ledsagere gir i intervju uttrykk for at deltakerne opplever glede, vennskap og fellesskap med mennesker i en tilsvarende situasjon (Botslangen og Groven, 2019).

En ledsager forteller: *Aktivitetene er viktige, og kontakten med andre. Det å oppleve mestring og glede er viktig. Det er viktig at brukere kan velge aktiviteter og at turene er fleksible* (Botslangen og Groven, 2019, s. 13).

En annen ledsager forteller: *Jeg tenker at den avslappede stemningen er mest viktig. Noen brukere kvir seg for å være med mye folk og de kan tilpasse hva de er med på og hvor de oppholder seg. Andre ønsker å være sosiale og kan gjøre det* (Botslangen og Groven, 2019, s. 13).

Betegnelsen «utviklingshemmede» brukes i mindre grad i dag. Det kan derfor oppfattes som underlig at «utviklingshemmede» brukes i navnet på dette tilbudet. Kollstad (2008) erfarte i sin studie at informantene ønsket å være sammen med andre i samme situasjon. Det er også mulig å argumentere for at navnet bidrar til å etablere en felles møteplass.

I FTU er det ingen segregering etter alder, i motsetning til i fritidsaktiviteter ellers. DNT har egne tilbud for barn, ungdom, unge voksne og seniorer. I organisert idrett er aldersbestemte lag, treninger og konkurranser vanlig. Alder er et demografisk trekk som det er sosial aksept for å bruke når mennesker deles inn i grupper. Det kan være mer problematisk å dele inn mennesker på grunnlag av diagnoser. At det likevel blir brukt som kriterier for inndeling kan oppfattes som uttrykk for forestillinger om at deltakerne har noen felles ønsker og behov. I lys av den relasjonelle forståelsen av funksjonshemming er FTU et tilbud som søker å «tette» misforhold mellom andre turtillbud og mennesker med utviklingshemming sine behov for tilrettelegging.

Det er ikke tilstrekkelig bare med tilpassede tilbud, det er også viktig med informasjon og dialog om hvordan aktiviteten kan tilpasses den enkelte (Wold mfl. 2022). I forbindelse med feltarbeid observerte jeg at aktiviteter ble tilrettelagt for deltakere, samt studenter i dialog med mennesker med utviklingshemming og ledsagere med sikte på individuell tilpasning av aktiviteter. Dette kan bidra til inkludering.

FTU ivaretar sosiale formål på flere måter, både politisk og for deltakerne. Samtidig kan det hevdes at FTU også bærer i seg noen motstridende sosiale verdier, for eksempel knyttet til navnet på tilbudet. I 2019 ble navnet endret fra Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede til DNT Tilrettelagt Romsdal. Samtidig har tilbudet blitt arrangert mer sporadisk, og facebooksidene er mindre aktive. Det kan se ut som at det sosiale formålet har blitt svekket siden navneendringen. Med utgangspunkt i mine data kan jeg ikke si om det er sann at det tilrettelagte fritidstilbudet er blitt integrert i ordinære tilbud eller om tilbudet er blitt svekket, som en mulig følge av at de øremerkede midlene er borte. Wold mfl. (2022) trekker frem at det gir lite mening å ha generelle tilbud for funksjonshemmede fordi det er en uensartet gruppe. En av deres informanter trekker spesielt frem tilgang på ressurser som en utfordring. Slik sett kan det gi mening å ha et eget tilbud for mennesker med utviklingshemming.

5.2 Nyskapende trekk

Mennesker med utviklingshemming er del av ei historie preget av ekskludering og institusjonalisering (Tøssebro, 2010). Det er paradoksalt at vi i dag snakker om noe så hverdagslig som friluftsliv for mennesker med utviklingshemming som sosial innovasjon. I denne sammenhengen er det et nyskapende trekk at mennesker med utviklingshemming faktisk får ta del i organisert friluftsliv sammen med andre. Fra DNT ble etablert tok det 150 år før landets største friluftslivsorganisasjon utviklet dette tilbudet.

FTU kan betraktes som eksempel på DNT's omforming fra å være for eliten, til å bli en organisasjon for mennesker i alle samfunnslag. FTU kan bidra til å bygge ned samfunnsmessige hindringer for at mennesker med ulike funksjonsvariasjoner kan delta i friluftsliv. Det er i tråd med FN-konvensjonen om rettigheter til mennesker med nedsatt funksjonsevne (Barne-, likestilling og inkluderingsdepartementet).

FTU bærer i seg muligheten for nye fortellinger om mennesker med utviklingshemming. Dette er sammenfallende med Undlien (2017) sine refleksjoner der mennesker med utviklingshemming inngår i fortellinger som aktive og nyttige mennesker som bidrar positivt i

samfunnet. Oppmerksomheten kan trekkes bort fra funksjonsnedsettelsen og rettes mot andre sider ved mennesket. Turrapportene på Facebook styrker inntrykket av at FTU Molde bidrar til å forme nye fortellinger om mennesker med utviklingshemming. For eksempler ved at deltakerne er utøvere av friluftsliv og deltar i frivillig arbeid. Deltakelse i FTU kan bidra til at mennesker med utviklingshemming blir mer synlige i nærmiljøet. Frivillighet og friluftsliv er populære og positive aktiviteter (Hagelin og Goth, 2015). Borgere blir aktive deltakere i prosessen med å skape velferd. Brukerne skifter posisjon fra å bli sett på som ressurssvake mottakere eller konsumenter av tjenester, til verdifulle bidragsytere (Askheim og Andersen, 2023). I et slikt perspektiv kan deltakelse i frivillighet og friluftsliv bidra til å forme positive identiteter, kjennetegnet av muligheter og ressurser, fremfor sykdom og utenforskap. Det kan være formende for hvordan mennesker med utviklingshemming oppfatter seg selv og blir oppfattet av andre.

Studien av utviklingshemmedes frivillige arbeid under Ungdoms-OL på Lillehammer i 2016 viser at mennesker med utviklingshemming sin deltakelse i frivillig arbeid både er utradisjonelt og lite synlig i idretten (Undlien, 2017). Jeg har ikke funnet litteratur som belyser mennesker med utviklingshemming sitt bidrag til frivillig arbeid i friluftsliv. Samtidig viser mitt feltarbeid i FTU Molde at mennesker med ulike funksjonsvariasjoner deltok som frivillige. Dette har betydning fordi forskning på livskvalitet viser at deltakelse i frivillig arbeid kan bidra til økt tilfredshet (Loga, 2010).

Frivillighetsbarometeret 2021 viser at 55 % av befolkningen har gjort frivillig arbeid i løpet av de siste 12 måneder (Frivillighet Norge). I 2017 var dette tallet 67 %. Tallene viser en nedgang under Koronapandemien, men de er økende. En stor andel av frivillige har høyere utdanning og gjør frivillig arbeid i flere organisasjoner. Potensialet for høyere deltakelse er stort, og flere ønsker å delta i frivillig arbeid. Samtidig har frivillige organisasjoner en tendens til å rekruttere de som allerede er frivillige. Frivillighet Norge hevder det er viktig å se potensialet for å rekruttere mennesker som ikke deltar i frivillig arbeid i dag. Frivillighetens år ble markert i 2022 for å bidra til økt deltakelse, integrasjon og mangfold (Sirris, 2023).

Mine feltarbeid og intervju viser at mennesker med utviklingshemming har vært frivillige på turene til FTU Molde siden juni 2017. Arrangør har arbeidet for å rekruttere frivillige og å tilrettelegge for deres rolle som turverter. Trond Lorvik opplyser at turverter er rekruttert på direkte forespørsel, og at *det har også vært en turvert som har forsøkt å rekruttere andre mennesker med utviklingshemming, gjennom bekjentskap.*

Trond Lorvik forteller om hvorfor mennesker med utviklingshemming er invitert til å være turverter:

Ideen i seg selv (...) ligger godt forankret i verdiene som Høgskolen i Molde har i sitt vernepleiestudium. Dette kan tolkes som at ideen med turverter kommer fra akademia og er uttrykk for verdier som handler om inkludering i samfunnet.

Lorvik håper at rollen som turvert skal *gi en følelse av å bidra gjennom å være frivillig, en følelse av mestring og glede over å gi noe til andre. Utover den enkelte handler det kanskje om å vise at mennesker med utviklingshemming også kan gjøre frivillig arbeid, og gi mennesker med utviklingshemming en egen arena - det skal jo være deres arrangement.* Denne uttalelsen kan reflektere et ønske om at målgruppene skal være involvert i gjennomføring av tilbudet.

Lorvik forteller at *siden arrangementet skal være for mennesker med utviklingshemming, så vil de kunne komme med mange tips til aktiviteter eller måter å gjøre ting på, som kanskje ikke ville kommet fram ellers.* Denne uttalelsen kan forstås som at FTU Molde prøver å oppfylle politiske mål om mennesker med ulike funksjonsvariasjoner sin rett til medvirkning i frivillig arbeid. Involvering av mennesker med utviklingshemming som frivillige var et nyskapende trekk og i tråd med kjennetegn på sosial innovasjon. Det var også i tråd med *Nasjonal strategi for frivillig arbeid på helse- og omsorgsfeltet* som hevder at deltakelse i frivillige organisasjoner og frivillig arbeid kan bidra til sosiale nettverk og mindre ensomhet (Helse- og omsorgsdepartementet, 2015-2020).

I FTU Molde hadde mennesker med utviklingshemming mulighet for medvirkning og deltakelse i frivillig arbeid. Lorvik forteller at de ønsket å *rekruttere et par-tre turverter til, slik at vi har en liten gruppe med aktive frivillige. Alle trenger ikke være med hver gang, tanken er at de kan være med når de har lyst og spørres ved behov. Det er planlagt en sosial samling med de frivillige turvertene, for å forsøke å skape litt samhørighet mellom de som er turverter. Ellers er det oppfølging av den enkelte, om hvorvidt de trives og om de vil fortsette med å være turvert.* FTU Molde ser ut til å ha vært motivert av å involvere målgruppen og av sosiale resultater. Det er sammenfallende med Nordisk ministerråd sin forståelse av sosial innovasjon.

5.3 Samproduksjon

Kommunen er pålagt å samarbeide med frivillig sektor (Hagelin og Goth, 2015). Frivillig sektor derimot kan ikke pålegges å samarbeide med en kommune. På den ene siden er frivillig og kommunal sektor ulike, på den andre siden kan de ha felles interesse av å løse utfordringer i samfunnet. I teorikapitlet er det lagt til grunn en forståelse av at *samskaping oppstår når organisasjoner finner sammen for en begrenset periode, mens samproduksjon har mer varig karakter* (Andersen et al., 2018, s. 22). Samproduksjon innebærer samtidig *en bevegelse fra et*

mottaker- og konsumentperspektiv til et medborgerperspektiv, der folks dagligliv og egne aspirasjoner, behov og mål blir tatt på alvor og lagt til grunn for tjenesteutforming (NOU 2011:11, s. 57).

I lys av ideen om hverdagsinnovasjon har FTU vokst gradvis fram i møter mellom enkeltpersoner og organisasjoner. Mine undersøkelser tyder på at FTU Molde i oppstarten bar preg av samskaping som samarbeidsform, mens det etterhvert etablerte seg et mer stabilt samarbeid i form av samproduksjon mellom arrangørene MRT, Molde kommune, NFU, friluftsrådet og Høgskolen i Molde. FTU Molde har samtidig samarbeid med preg av samskaping. Dette er samarbeid med idrettsorganisasjoner og NAV hjelpemiddelsentral om utvalgte turer. Et trekk ved samarbeidet er at det foregår mellom ideelle organisasjoner, akademia og offentlige organisasjoner. Studenter fra vernepleie, idrett og adventure, og utvekslingsstudenter deltar som frivillige.

Dette tverrsektorielle samarbeidet er i tråd med politiske målsettinger. *Folkehelsemeldinga - Gode liv i et trygt samfunn* hevder at samarbeid kan løse utfordringer i folkehelse og velferd (Meld. St. 19 (2018-2019)). FTU konkretiserer involvering og samspill mellom frivillige organisasjoner og kommuner i folkehelsearbeidet. *Menneskerettar for personar med utviklingshemming – Det handlar om å bli høyrte og sett* fastslår retten til å delta i kultur og fritidsaktivitet (Meld. St. 8 (2022-2023)). FTU er et eksempel på lokal tilrettelegging for å sikre denne rettigheten. Organisasjonene som samarbeider om FTU Molde var sosiale endringsagenter både i utdanning og i relasjonen mellom utdanningsinstitusjon og lokalsamfunn. Begrepene samskaping og samproduksjon er hensiktsmessige for å nyansere ulike former for samarbeid.

Sosial innovasjon kan forstås som prosess og resultat (Moulaert, 2005 i Nordisk ministerråd, 2014). Sosiale innovasjoner skal også tilby løsninger på sammensatte sosiale utfordringer. FTU forstått som prosess karakteriseres av den skrittvisse fremveksten og relasjonene mellom de som samarbeider. FTU har målbare resultater som budsjettøkning, etablering av nye tilbud, varierte turer med god deltakelse og flere samarbeidende organisasjoner. I perioden fra 2016 til 2020 bidro FTU-turene positivt i arbeidet med å løse sosiale utfordringer som ulikhet i helse og utenforskap.

Det kan stilles spørsmål ved om det er sosiale eller økonomiske trekk som er drivkraft bak FTU. Invitasjoner til turene viser at det ikke er deltakeravgift på turene til FTU Molde. Profitt fremstår ikke som motivasjonen bak FTU Molde. For organisasjonene som deltar i samarbeidet kan noe av den sosiale verdien handle om å ta samfunnsansvar, om merkevarebygging og om

omdømme. Det er usikkert om det er organisasjonene som iverksetter offentlig politikk eller om de ligger i forkant av politiske mål og allerede er i gang når regjeringen offentliggjør strategidokumenter. FTU var allerede i gang i 2015. I senere år har regjeringen publisert en strategi for likestilling av mennesker med funksjonsnedsettelse for perioden 2020 til 2030 og en stortingsmelding om menneskerettigheter for personer med utviklingshemming.

På individnivå kan sosial verdi knytte seg til gleden deltakerne viser. Det å tilrettelegge for at mennesker med utviklingshemming kan bidra i frivillig arbeid kan reflektere verdivalg (Undlien, 2017). Rapporten *Demokratisk innovasjon* viser til at organisasjoner finner sammen med sikte på å utfylle hverandre og søker å slippe frem samarbeidspartnere og innbyggere i prosjekter (Andersen et al., 2018). Samarbeidet om FTU Molde har demokratiske trekk ved at organisasjoner som samarbeider, gjennom samproduksjon eller samskaping, søker å bringe noe positivt inn i lokalsamfunnet. I tillegg har initiativ fra innbyggere og brukere vært formende for utvikling av tilbudet.

Framveksten av FTU tyder også på at det foregår samproduksjon i utforming av offentlig politikk. En tidligere statsminister har vært med på tur og selv fått oppleve turglede sammen med deltakerne på FTU-turer. FTU nedfelles i politiske dokumenter og i budsjettarbeid. Det begeistrer til dugnadsinnsats og til samarbeid mellom ulike organisasjoner, samt at det blir saker i media og i politikk.

6. Avslutning

Arbeidsnotatet har undersøkt friluftsliv som sosial innovasjon og hvordan Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede (FTU) har blitt et etablert tilbud nasjonalt og lokalt. Det tok 150 år før landets ledende tilbyder av friluftsliv etablerte et tilbud for mennesker med utviklingshemming. Politikk rettet mot mennesker med utviklingshemming er ikke et nytt politikkområde, men jeg kan identifisere en dreining i politiske dokumenter der aktivitet og friluftsliv blir tydeligere, samt at nytenking og samarbeid mellom sektorer kan bidra til å løse velferdsutfordringer.

Jeg har identifisert at FTU kan beskrives som å ha hatt nyskapende trekk i form av at mennesker med utviklingshemming deltar i friluftsliv og i frivillig arbeid. Lokalt har i tillegg organiseringen av FTU Molde vært kjennetegnet av samproduksjon og samskaping mellom frivillig sektor, academia og offentlige organisasjoner. Deltakelse på FTU Molde sine turer kan oppfattes som å være identitetsskapende for den enkelte, det kan styrke sosiale nettverk og

deltakelse, samt bidra til at den enkelte opplever mestring. Det kan bidra til økt livskvalitet i hverdagen gjennom gode opplevelser og glede. I samfunnet kan det bidra til å forme nye og alternative fortellinger om mennesker med utviklingshemming, for eksempel som bidragsytere i «norsk dugnad». FTU har byttet navn til DNT tilrettelagt, som er en samlebetegnelse på tilrettede turløp. Denne endringen kan undersøkes nærmere for å finne ut om det bidrar til inkludering, eller om det er uttrykk for at mennesker med utviklingshemming har mistet et eget turløp.

7. Vedlegg

7.1 Feltarbeid, observasjonsnotat

Underveis i denne studien ble det gjort systematiske observasjoner på to av FTU Molde sine turer. Den første turen var høsten 2017 og den andre turen var våren 2018. Se også vedlegg 8.3.

	Øverlandsvannet	Romsdalsmuseet
<i>Oppmøte arrangører/frivillige</i>	Arrangører/frivillige kommer i god tid før oppmøtetidspunkt, setter opp beachflagg og høyttaler for musikk og tok på seg FTU-vester.	Arrangører/frivillige kommer i god tid. De tok på seg FTU-vester og hatt. Det er hattefest.
<i>Parkering</i>	Stor parkeringsplass, lett å finne parkering	Frivillige hjelper folk med parkering etter hvert som de kommer.
<i>Håndtering av utstyr</i>	Det er allerede bord med benker på Damvokterhytta	Frivillige setter ut banner fra arrangørene, bærer benker, bord og annet utstyr som skal brukes.
<i>Lek og aktiviteter</i>	Frivillige organiserer til for lek og andre aktiviteter. Det er natursti med spørsmål. Det står frivillige langs turløypene. Det er en post med boksbowling. De deltar i lek, heier og oppmuntrer andre til å delta. Det er tilbud om ansiktsmaling.	Frivillige organiserer til for lek og andre aktiviteter. Det er aktiviteter som boccia (cup), tautrekking, stølter, kaste ball på bokser, ringspill. Frivillige deltar i lek, heier og oppmuntrer andre til å delta. Fjøsset på Holmarka besøksgård er åpent for besøk. Der er det hest, høns, kaniner, katt og sau. Frivillige tar imot besøkende i fjøsset.

<i>Servering</i>	Frivillige setter fram grill på Damvokterhytta. Det står alltid noen og passer på ved grillen.	Frivillige setter frukt, kake og brus til sommeravslutning
<i>Bål</i>	Frivillige lager til og tenner et bål	Ingen bål denne gangen.
<i>Stemming</i>	Frivillige klemmer og tøyser med hverandre og deltakere som kommer	Frivillige klemmer og tøyser med hverandre og deltakerne som kommer
<i>Annet</i>	Arrangør (Friluftsrådet) deler ut Stikk UT-premier. Det er ett sted langs turløypa det er uoversiktlig og syklister kan komme fort. Der sto det frivillige og passet på.	Åpning av helseløype og premierung av hatter. Det er taler og korpsmusikk før helseløypa åpnes.
<i>Felles aktiviteter</i>	Felles samling ved start, med sang og musikk. Det er merket en lang og en kort løype rundt Øverlandsvannet for å komme til Damvokterhytta. Den ene er merket med blått og den andre med grønt	Felles samling ved start. «Alle» gikk helseløypa sammen.
<i>Rydding</i>	Frivillige samarbeider om å rydde og bære ting tilbake til parkeringsplassen	Frivillige samarbeider om å rydde, kaste søppel og bære ting til parkeringsplassen

7.2 Intervjuguide

Spørsmål

Tema: Mennesker med utviklingshemming som vertskap på turer med FTU Molde.

Jeg har observert at mennesker med utviklingshemming har på seg grønne FTU-veste som de andre frivillige og er nysgjerrig på å få vite mer om dette.

Spørsmål 1: Hvor kommer ideen om å engasjere mennesker med utviklingshemming som frivillig vertskap fra?

Spørsmål 2: Hvorfor er mennesker med utviklingshemming tilbydd rollen som frivillig vertskap på FTU Molde sine turer?

Spørsmål 3: Hvilke oppgaver har mennesker med utviklingshemming i rollen som frivillig vertskap?

Spørsmål 4: Når startet dere å inkludere mennesker med utviklingshemming som frivillig vertskap?

Spørsmål 5: Hva er målet med å inkludere mennesker med utviklingshemming som frivillig vertskap?

Spørsmål 6: Hva er planen videre for disse

Litteraturliste

- Andersen, L., Espersen, H., Kobro, L., Kristensen, K., Skar, C., og Iversen, H. 2018. *Demokratisk innovasjon*. Porsgrunn: https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2482842/2018_24_Kobro_v2.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- Asdal, K. og H. Reinertsen 2020. *Hvordan gjøre dokumentanalyse – en praksisorientert metode*. Oslo: Cappellen Damm Akademisk.
- Askheim, O.P og J. Andersen. 2023. *Brukermedvirkningens mange ansikter*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Barne og familiedepartementet. 2018. *Et samfunn for alle. Regjeringens strategi for likestilling av mennesker med funksjonsnedsettelse for perioden 2020-2030*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/bc8396c163f148dc8d4dc8707482e2be/et-samfunn-for-alle---regjeringens-strategi-for-likestilling-av-mennesker-med-funksjonsnedsettelse-for-perioden2020203.pdf?fbclid=IwAR3ILnvPNikkJWaj8SAXHu9uAap44sHkoz2pO9gu52JR6pEdH3-Azt4ce6I>
- Barne- likestilling og inkluderingsdepartementet. *Konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne*. https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/funk/konvensjon_web.pdf
- Botslangen, A. 2019. *Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede (FTU), Molderegionen: rapport om oppstart og drift (2016-2019)*. Arbeidsnotat 2019:10. Høgskolen i Molde <https://himolde.brage.unit.no/himolde-xmlui/handle/11250/2627477>
- Botslangen, A. og G. Groven. 2019. *Friluftsliv som sosial møteplass: analyse av intervju med ledsagere på Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede (FTU), Molderegionen*. Arbeidsnotat 2019:9. Høgskolen i Molde <https://himolde.brage.unit.no/himolde-xmlui/handle/11250/2627474>
- Dervo, B.K. 2014. *Friluftsliv i Norge anno 2014 – status og utfordringer*. NINA Rapport 1073.
- DNT. *Friluftsliv tilrettelagt for utviklingshemmede (FTU)*. <https://www.dnt.no/ftu/>
- Døhl Dybvig, D., og Dybvig, M. 2013. *Det tenkende mennesket*. Trondheim: Akademika forlag
- Ellingsen, K. E. 2011. *Inkludering av funksjonshemmede i frivillige organisasjoner*. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Ellingsen, K. E., og Neset, B. 2007. *Helseoppfølging av personer med utviklingshemning*. Oslo: NAKU.

Espnes, G. A., og Smedslund, G. 2014. *Helsepsykologi*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

FN menneskerettigheter og CRPD

Fritid for alle. 2017. *Friluftsliv for utviklingshemmede. Turtilbud for alle*.
<http://www.fritidforalle.no/friluftsliv-for-utviklingshemmede-turtilbud-foralle.5941723-401789.html>, 03.02.2023

Frivillighet Norge. 2022. *Frivillighetsbarometeret*.

Fosse, E. og Helgesen, M.K. 2015. How can local governments level the social gradient in health among families with children? The case of Norway. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* (6), 328-346.

Hagelin, S., og Goth, U. 2015. Frivillighet og sårbare grupper *Plan 03-04*, 47.
https://www.idunn.no/plan/2015/03-04/frivillighet_og_saarbare_grupper, 05.10.2018

Hammersley, M., og Atkinson, P. 1996. *Feltmetodikk* (2. utg.). Oslo: Ad Notam Gyldendal.

Helsedirektoratet. 2021. *Gode helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming*. <https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/gode-helse-og-omsorgstjenester-til-personer-med-utviklingshemming>

Helse- og omsorgsdepartementet 2015:19. *Folkehelsemeldingen: Mestring og muligheter*.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-19-2014-2015/id2402807/sec2>

Helse- og omsorgsdepartementet. 2015. *Nasjonal strategi for frivillig arbeid på helse- og omsorgsfeltet 2015-2020*.
https://www.regjeringen.no/contentassets/4458634b21274b349a602c9a00ff116f/nasjonal_strategi_frivillighet.pdf

Iversen, H. P. og A. Ødegård. 2015. Hverdagsinnovasjon – et kompleksitetsteoretisk perspektiv. I Willumsen, E., og Ødegård, A. *Sosial innovasjon - fra politikk til tjenesteutvikling*. Bergen: Fagbokforlaget

Johansen, A.K. 2018. *Tilgjengelige naturopplevelser: En kvalitativ studie av hvordan kommuner kan tilrettelegge for at mennesker med utviklingshemninger skal ha tilgang til naturopplevelser?* Trondheim: NTNU.

Klima- og miljødepartementet. 2018. *Handlingsplan for friluftsliv. Natur som kilde til helse og livskvalitet*.

Kollstad, M. 2008. *Klare seg selv? Faglige utfordringer i arbeid med ungefunksjonshemmede*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Lending, L.T. 2021. *Friluftsliv for ungdom og unge voksne med utviklingshemming*. Oslo: UiO.

- Loga, J. M. 2010. *Livskvalitet. Betydning av kultur og frivillighet for helse, trivsel og lykke. En kunnskapsoversikt*. Oslo:
https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2445364/VR_2010_1_web.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Meld. St. 47 (2008-2009). *Samhandlingsreformen. Rett behandling – på rett sted – til rett tid*.
- Meld. St. 29 (2012-2013). *Morgendagens omsorg*.
- Meld. St. 45 (2012-2013). *Frihet og likeverd - om mennesker med utviklingshemming*.
- Meld. St. 18 (2015-2016). *Friluftsliv. Natur som kilde til helse og livskvalitet*.
- Meld. St. 19 (2018-2019). *Folkehelsemeldinga - Gode liv i et trygt samfunn*.
- Meld. St. 8 (2022-2023). *Menneskerettar for personar med utviklingshemming – det handlar om å bli høyrte og sett*.
- Midtsundstad, A., Kristiansen, K., og Ofstad, D. 2018. *Fritid sammen med andre: tilrettelagte fritidstjenester i endring*. Bergen: Fagbokforlag
- Molde kommune. 2018. *Helse- og omsorgsplan*
- Møreforskning. 2019. *DNT tilrettelagt friluftsliv for utviklingshemmede i Molderegionen*.
<http://www.moreforsk.no/prosjekter/samfunn/dnt-tilrettelagt-friluftsliv-tilrettelagt-for-utviklingshemmede-ftu-i-molde-regionen/1113/3382/>
- NAKU. 2022. *Kunnskapsbanken – Sårbarhet*.
<https://naku.no/kunnskapsbanken/utviklingshemming-%E2%80%93-mennesket-og-diagnosen>
- NAKU. 2022. *Kunnskapsbanken – helse*. <https://naku.no/kunnskapsbanken/helse>
- Nordisk ministerråd. 2014. *Sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon. Kartlegging av innsatser for sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon i Norden*. København:
<http://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:789262/FULLTEXT01.pdf>
- NOU 2011:11. *Innovasjon i omsorg*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2011-11/id646812/>
- NOU 2016:17. *På lik linje - Åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter for personer med utviklingshemming*.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2016-17/id2513222/sec1>
- NRK. 2017. *Samarbeid har fått utviklingshemma ut på tur*.
https://www.nrk.no/video/PS*clip/a6241ff0-c275-4dd1-a41f-f0c275add1b2

NRK. 2017. *Mål 4000 utviklingshemma ut på tur*. <https://www.nrk.no/ho/har-som-mal-a-fa-4000-utviklingshemmede-ut-pa-tur-1.13452846>

NRK https://www.nrk.no/mr/sja-18.50-sendinga_-1.14043869

Oliver, M. 1990. *The individual and social models of disability*. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Oliver-in-soc-dis.pdf>

Panorama. 2017. *International students living the Norwegian spirit*. <http://panorama.himolde.no/2017/04/05/international-students-living-thenorwegian-dugnad-spirit/>, 03.02.2023

Ringdal, K. 2016. *Enhet og mangfold. Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. (3. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.

Skjølsvold, T. M. 2015. *Vitenskap, teknologi og samfunn. En introduksjon til STS*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Sirris, S. 2023. *Frivillighet og ledelse av frivillige*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk

Statsministerens kontor. 2017. Facebook 15.07.2017 <https://www.facebook.com/statsministerenskontornorge/>

St. Meld. Nr. 28 (1999-2000). *Innhald og kvalitet i omsorgstjenestene*.

Stortinget ¹ Sak 905. 2018. *Voteringsoversikt for sak*. <https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Saker/Sak/Voteringsoversikt/?p=71682&dnid=1>, 03.02.2023

Söderström, S., og Tøssebro, J. 2011. *Innfridde mål eller brutte visjoner? Noen hovedlinjer i utviklingen av levekår og tjenester for utviklingshemmede*. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning AS, Mangfold og inkludering.

TEPSIE project. 2012-2015. *Theoretical, Empirical and Policy foundations for Social Innovation in Europe*

Tjora, A. H. 2017. *Kvalitative forskningsmetoder i praksis* (3. utg.). Oslo: Gyldendal akademisk.

Tjønndal, A. 2021. *Digitale forskningsmetoder*. Oslo: Cappellen Damm Akademisk.

Tøssebro, J. 1996. *En bedre hverdag? Utviklingshemmedes levekår etter HVPU-reformen*. Oslo: Kommuneforlaget

Tøssebro, J. 2010. *Hva er funksjonshemming* (Vol. 36). Oslo: Universitetsforlaget

Undlien, R. 2017. *Sosialt entreprenørskap og utradisjonell frivillighet i Ungdoms-OL*. Oslo: Akilles

Willumsen, E., og Ødegård, A. 2020. *Om samskaping. Sosial innovasjon for helse og velferd*. Oslo: Universitetsforlaget

Willumsen, E., og Ødegård, A. 2015. *Sosial innovasjon - fra politikk til tjenesteutvikling*. Bergen: Fagbokforlaget

Wold, L.C., Broch, T.B., Vistad, O.I., Selvaag, S.K., Gundersen, V. og H. Øian. 2022. *Barn og unges organiserte friluftsliv. Hva fremmer gode opplevelser og varig deltagelse?* NINA Rapport 2084. Norsk institutt for naturforskning.

Høgskolen i Molde

PO.Box 2110

N-6402 Molde

Norway

Tel.: +47 71 21 40 00

post@himolde.no

www.himolde.no